

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 07 | pp. 1-6 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

AHOLI ISH BILAN BANDLIGI TARKIBIDAGI O'ZGARISHLAR VA ULARNING DAROMAD SOLIG'I TUSHUMLARIGA TA'SIRI TAHLILI

PhD, prof. Sabirov Mirza Qilichbayevich

TDIU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada aholi ish bilan bandligi tarkibidagi o'zgarishlarning daromad solig'i tushumlariga ta'siri tahlil qilingan. Unda rasmiy va norasmiy bandlik, yollanma mehnat, o'zini o'zi band qilish, xizmat ko'rsatish sohasi hamda kichik biznesda band aholining ulushi o'zgarishi daromad solig'i bazasiga qanday ta'sir ko'rsatishi yoritilgan. Shuningdek, bandlik tarkibidagi sifat o'zgarishlari, ish haqi darajasi, mehnat unumdorligi va soliq ma'murchiligi samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, rasmiy bandlik ulushining ortishi va aholining barqaror daromad manbalariga ega bo'lishi jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlarining ko'payishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: aholi bandligi, ish bilan bandlik tarkibi, daromad solig'i, soliq tushumlari, rasmiy bandlik, norasmiy bandlik, mehnat bozori, jismoniy shaxslar daromadi, soliq bazasi, bandlik siyosati.

Abstract. This article analyzes the impact of changes in the structure of population employment on personal income tax revenues. It examines how changes in the share of formally and informally employed persons, hired labor, self-employment, employment in the service sector, and small business affect the personal income tax base. The article also scientifically substantiates the relationship between qualitative changes in employment structure, wage levels, labor productivity, and the effectiveness of tax administration. According to the research results, an increase in the share of formal employment and the availability of stable income sources for the population contribute to the growth of personal income tax revenues.

Keywords: population employment, employment structure, income tax, tax revenues, formal employment, informal employment, labor market, personal income, tax base, employment policy.

Аннотация. В данной статье проанализировано влияние изменений в структуре занятости населения на поступления подоходного налога. Рассмотрено, каким образом изменение доли официальной и неофициальной занятости, наемного труда, самозанятости, занятости в сфере услуг и малого бизнеса влияет на налоговую базу по подоходному налогу. Также научно обоснована взаимосвязь между качественными изменениями в структуре занятости, уровнем заработной платы, производительностью труда и эффективностью налогового администрирования. По результатам исследования установлено, что рост доли официальной занятости и наличие у населения стабильных источников дохода способствуют увеличению поступлений налога на доходы физических лиц.

Ключевые слова: занятость населения, структура занятости, подоходный налог, налоговые поступления, официальная занятость, неофициальная занятость, рынок труда, доходы физических лиц, налоговая база, политика занятости.

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida aholi bandligini ta'minlash, mehnat bozorida samarali tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish hamda fuqarolarning barqaror daromad manbalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Aholining ish bilan bandligi nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy farovonlikni oshirish, balki davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda ham muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlari bevosita aholining rasmiy bandligi, ish haqi darajasi, daromadlar tarkibi va mehnat munosabatlarining qonuniy rasmiylashtirilganlik darajasiga bog'liqdir.

So'nggi yillarda iqtisodiyot tarmoqlarida bandlik tarkibida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Xizmat ko'rsatish sohasi, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, o'zini o'zi band qilish va masofaviy mehnat shakllarining kengayishi aholining daromad olish manbalarini diversifikatsiya qilmoqda. Shu bilan birga, norasmiy bandlikning mavjudligi, ayrim mehnat munosabatlarining to'liq rasmiylashtirilmasligi hamda daromadlarni hisobga olish mexanizmlaridagi muammolar daromad solig'i bazasining to'liq shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa ish bilan bandlik tarkibidagi o'zgarishlarni soliq tushumlari bilan uzviy bog'liqlikda tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Daromad solig'i davlat budjeti daromadlarining muhim manbalaridan biri sifatida aholining mehnat faoliyati natijasida shakllanadigan daromadlariga asoslanadi. Rasmiy bandlik ulushining ortishi, ish haqi va boshqa daromadlarning qonuniy hisobga olinishi daromad solig'i tushumlarining barqaror o'sishiga xizmat qiladi. Aksincha, norasmiy bandlik, yashirin ish haqi va mehnat bozoridagi nomutanosibliklar soliq bazasining qisqarishiga olib keladi. Shu sababli aholi bandligi tarkibidagi o'zgarishlarni tahlil qilish orqali daromad solig'i tushumlariga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi

Aholi bandligi va daromad solig'i tushumlari o'rtasidagi bog'liqlik iqtisodiy nazariya va fiskal siyosat doirasida muhim ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Klassik iqtisodiy yondashuvlarda mehnat, ish haqi va daromadlar davlat moliyasining asosiy manbalaridan biri sifatida qaraladi. A. Smit mehnat unumdorligi va daromadlarning shakllanishini iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida baholagan bo'lsa [5], D. Rikardo daromadlar taqsimoti va soliqqa tortish masalalarini ishlab chiqarish omillari bilan bog'liq holda tahlil qilgan [6].

J.M. Keynsning ilmiy qarashlarida bandlik darajasi, aholining daromadlari va davlat fiskal siyosati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik alohida o'rin tutadi [7]. Keynscha yondashuvga ko'ra, bandlikning ortishi aholining xarid qobiliyatini oshiradi, daromadlar bazasini kengaytiradi va davlat budjeti tushumlarining barqaror shakllanishiga xizmat qiladi. Shu jihatdan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlari mehnat bozoridagi rasmiy bandlik darajasi va ish haqi fondi bilan bevosita bog'liqdir.

R. Musgrave va P. Musgrave tadqiqotlarida soliqlar davlat daromadlarini shakllantirish, resurslarni qayta taqsimlash va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida izohlangan [8]. Ularning fikricha, daromad solig'i nafaqat fiskal manba, balki aholining daromadlari va ijtimoiy tenglikka ta'sir etuvchi iqtisodiy mexanizm sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

J. Stiglitz tomonidan ilgari surilgan yondashuvlarda soliq siyosatining samaradorligi soliq bazasining kengligi, soliqqa tortish adolatligi va ma'murchilik sifati bilan bog'liq holda tahlil qilinadi [9]. Ushbu yondashuvga ko'ra, norasmiy bandlik ulushining yuqoriligi soliq bazasining qisqarishiga, rasmiy bandlik va deklaratsiyalangan daromadlarning ortishi esa budjet tushumlarining ko'payishiga olib keladi.

Mahalliy ilmiy tadqiqotlarda ham aholi bandligi, mehnat bozori, daromadlar shakllanishi va soliqqa tortish masalalari davlat budjeti barqarorligini ta'minlashning muhim yo'nalishlari sifatida o'rganilgan. Xususan, mehnat munosabatlarini rasmiylashtirish, o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatini hisobga olish, ish haqi fondini legallashtirish va soliq ma'murchiligini raqamlashtirish jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlarini oshirishning asosiy omillari sifatida baholanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda aholi ish bilan bandligi tarkibidagi o'zgarishlarning jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlariga ta'sirini aniqlash maqsadida iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash, dinamik tahlil, guruhlash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida 2022–2024-yillarda daromad solig'i tushumlari, daromad solig'i to'lovchilari soni, o'zini o'zi band qilgan shaxslar soni hamda tadbirkorlik subyektlarining faoliyat barqarorligi bo'yicha ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

Tahlil uchun O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti daromadlari ijrosi bo'yicha 2022-yil hisoboti, "Fuqarolar uchun budjet: 2023-yil ijrosi" nashri hamda Soliq qo'mitasining 2024-yil yakunlari bo'yicha factbook ma'lumotlaridan foydalanildi. 2022-yil hisobotida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlari va to'lovchilar soni, 2023-yil hisobotida ushbu soliq tushumlarining o'sishi, 2024-yil factbook ma'lumotlarida esa daromad solig'i tushumlari, to'lovchilar soni va o'zini o'zi band qilgan shaxslar soni keltirilgan.

Tadqiqot natijalari

Aholi ish bilan bandligi tarkibidagi o'zgarishlar jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlarida bevosita aks etadi. Rasmiy bandlikning ortishi, ish haqi fondining kengayishi, mehnat munosabatlarining qonuniylashtirilishi hamda daromadlarni soliq bazasida to'liq aks ettirish darajasi mazkur soliq turi bo'yicha tushumlarning ko'payishiga xizmat qiladi. Quyidagi 1-jadvalda 2022–2024-yillarda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlari dinamikasi keltirilgan. 2022-yilda ushbu soliq tushumlari 24 285,0 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda 29 917,4 mlrd so'mga yetgan, 2024-yilda esa 35 391,4 mlrd so'mni tashkil qilgan.

1-jadval.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlari dinamikasi

Yil	Daromad solig'i tushumi, mlrd so'm	O'sish sur'ati, %
2022	24 285,0	28,4

2023	29 917,4	23,2
2024	35 391,4	18,3
2022–2024-yillarda o'zgarish	+11 106,4	45,7

Manba: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi [2; 3] hamda O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi [4] ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2022–2024-yillarda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlari barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Xususan, 2022-yilda tushumlar 24 285,0 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 35 391,4 mlrd so'mga yetgan. Natijada uch yil davomida daromad solig'i tushumlari 11 106,4 mlrd so'mga yoki 45,7 foizga oshgan.

Shu bilan birga, o'sish sur'atlarida pasayish tendensiyasi kuzatiladi. Ya'ni 2022-yilda o'sish sur'ati 28,4 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda 23,2 foizga, 2024-yilda esa 18,3 foizga teng bo'lgan. Bu holat daromad solig'i tushumlari hajmi oshib borayotgan bo'lsa-da, ularning yillik o'sish sur'ati bosqichma-bosqich sekinlashayotganini ko'rsatadi.

Daromad solig'i bazasining shakllanishi bevosita aholining rasmiy bandligi, soliq to'lovchilar soni, mehnatga haq to'lash fondi va tadbirkorlik faoliyatining barqarorligi bilan bog'liq. Band aholining rasmiy sektorda faoliyat yuritishi daromadlarning hisobga olinishi va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlarining ortishiga xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, quyidagi jadvalda daromad solig'i bazasini shakllantiruvchi asosiy bandlik ko'rsatkichlari keltirilgan. 2022-yilda daromad solig'i to'lovchilari soni 5 018,0 ming kishini tashkil etgani, bu ko'rsatkich xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondining legallashtirilishi bilan izohlangani qayd etilgan. 2024-yilda esa daromad solig'i to'lovchilari soni 5 720,8 ming kishiga yetgan, o'zini o'zi band qilgan shaxslar soni 4 471,8 ming kishini tashkil etgan.

2-jadval.

Daromad solig'i bazasini shakllantiruvchi bandlik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	2022-yil	2024-yil	O'zgarish
Daromad solig'i to'lovchilari soni, ming kishi	5 018,0	5 720,8	+702,8
Daromad solig'i tushumi, mlrd so'm	24 285,0	35 391,4	+11 106,4
O'zini o'zi band qilgan shaxslar soni, ming kishi	—	4 471,8	—
Uch yildan ortiq faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari ulushi, %	68,9	71,7	+2,8 foiz bandi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi [2] hamda O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi [4] ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2022–2024-yillarda daromad solig'i bazasini shakllantiruvchi bandlik ko'rsatkichlarida ijobiy o'zgarishlar kuzatilgan. Xususan, daromad solig'i to'lovchilari soni 2022-yildagi 5 018,0 ming kishidan 2024-yilda 5 720,8 ming kishiga yetgan. Bu esa tahlil qilinayotgan davrda ushbu ko'rsatkich 702,8 ming kishiga oshganini anglatadi.

Mazkur o'sish daromad solig'i tushumlarida ham o'z aksini topgan. Jumladan, 2022-yilda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlari 24 285,0 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 35 391,4 mlrd so'mga yetgan. Natijada 2022–2024-yillar oralig'ida daromad solig'i tushumlari 11 106,4 mlrd so'mga oshgan. Bu holat soliq to'lovchilar sonining ko'payishi va rasmiy daromadlar bazasining kengayishi daromad solig'i tushumlariga sezilarli ta'sir ko'rsatganini bildiradi.

Shuningdek, o'zini o'zi band qilgan shaxslar sonining 2024-yilda 4 471,8 ming kishiga yetgani aholining bandlik tarkibida yangi shakllar ulushi ortib borayotganini ko'rsatadi. Bu toifa aholining mehnat bozoridagi faolligini oshirish, mustaqil daromad manbalarini rasmiylashtirish va kelgusida soliq bazasini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Uch yildan ortiq faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari ulushining 68,9 foizdan 71,7 foizga oshishi esa iqtisodiy faoliyatning barqarorlashib borayotganidan dalolat beradi. Tadbirkorlik subyektlari faoliyatining davomiyligi ish o'rinlarining saqlanishi, doimiy daromad manbalarining shakllanishi va daromad solig'i bazasining barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, aholi ish bilan bandligi tarkibidagi o'zgarishlar jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. 2022–2024-yillarda daromad solig'i tushumlari 24 285,0 mlrd so'mdan 35 391,4 mlrd so'mga yetib, 11 106,4 mlrd so'mga yoki 45,7 foizga oshgan. Bu holat rasmiy bandlikning kengayishi, mehnatga haq to'lash fondining legallashtirilishi va soliq to'lovchilar sonining ortishi bilan izohlanadi.

Tahlil natijalari daromad solig'i bazasining shakllanishida rasmiy bandlik asosiy omillardan biri ekanini ko'rsatadi. Daromad solig'i to'lovchilari sonining 2022-yildagi 5 018,0 ming kishidan 2024-yilda 5 720,8 ming kishiga yetishi soliq bazasi kengayib borayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, o'zini o'zi band qilgan shaxslar sonining 2024-yilda 4 471,8 ming kishiga yetgani aholining mustaqil daromad manbalarini rasmiylashtirish jarayoni faollashayotganini ko'rsatadi.

Shuningdek, uch yildan ortiq faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari ulushining 68,9 foizdan 71,7 foizga oshishi iqtisodiy faoliyat barqarorlashib borayotganini ifodalaydi. Bu esa doimiy ish o'rinlari, barqaror daromad manbalari va daromad solig'i tushumlarining muntazam shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, aholi bandligi tarkibidagi ijobiy o'zgarishlar, xususan, rasmiy bandlikning ortishi, o'zini o'zi band qilish mexanizmlarining kengayishi va tadbirkorlik subyektlari faoliyatining barqarorlashuvi daromad solig'i tushumlarining o'sishida muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Kelgusida norasmiy bandlikni qisqartirish, ish haqi fondini to'liq rasmiylashtirish, o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatini tizimli qo'llab-quvvatlash va soliq ma'murchiligini raqamlashtirish orqali daromad solig'i tushumlari barqarorligini ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi.

2. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti daromadlarining 2022-yildagi ijrosi bo'yicha dastlabki natijalar.
3. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Fuqarolar uchun budget: 2023-yil ijrosi. Toshkent, 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi. Factbook: 2024-yil yakunlari.
5. Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.
6. Ricardo, D. Principles of Political Economy and Taxation.
7. Keynes, J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money.
8. Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. Public Finance in Theory and Practice.
9. Stiglitz, J. E. Economics of the Public Sector.
10. Mankiw, N. G. Principles of Economics.

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

